Refik Šećibović – Marijana Šećibović

UDK: 325.25:338.43(497.6 Hercegovina)
Članak prihvaćen 10. 11. 2022.

# UZROCI I POSLJEDICE ISELJAVANJA IZ RURALNIH PODRUČJA SJEVERNE HERCEGOVINE

## Sažetak

Revitalizacija ruralnih područja jedan je od najsloženijih problema u suvremenome svijetu, pogotovo ako se radi o visokoplaninskim prostorima kojima je velika teškoća mladim ljudima omogućiti pristojan i atraktivan život. Suvremeni pristupi revitalizaciji ovih područja temelje se sve više na transdisciplinarnim projektima i istraživanjima. Upravo autori predlažu da se za prostor sjeverne Hercegovine uspostavi transdisciplinarni projekt geoparka sa specifičnim pratećim projektima za ove sustave – kao što je *GEOfood* projekt. Na ovaj bi se način u isto vrijeme mogli revitalizirati poljoprivredni resursi, ali i otvoriti nova područja rada kao što su geoturizam, proizvodnja različitih suvenira i omogućavanje edukativnih programa.

**Ključne riječi**: ruralni prostor, geopark, transdisciplinarnost, GEOfood.

**Podatci o autorima:** prof. dr. sc. Refik Šećibović, Bošnjačka akademija nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini, elektronička pošta: refik@bos.rs; prof. dr. sc. Marijana Šećibović, Visoka škola za turizam i menadžment Konjic, elektronička pošta: vstimkonjic1@gmail.com.

## Uvod

Smanjenje broja stanovnika na prostoru sjeverne Hercegovine danas je tema koja opterećuje sve strukture u ovim prostorima, i poslodavce, poljoprivrednike, lokalne političare, nastavnike, liječnike, ali i stručnjake sa širega područja. Sjeverna Hercegovina predstavlja područje koje ima geografske značajke visokoplaninskog prostora, koji obuhvaća gornji tok rijeke Neretve, ali i obronke visokih planina kao što su Prenj, Visočica, Zlatar, Zec planina itd. Radi se o prilično velikom prostoru gdje je stanovništvo tradicionalno bilo u simbiozi s

prirodom, pogotovo zato što je tok Neretve bitno utjecao na fizičke značajke, klimatske osobine, ali i ukupan razvoj ovoga područja.

Ta se simbioza odvija na specifičan način već duži niz godina, osobito zato što je ovo područje prošlo niz velikih promjena koji su utjecale na transformaciju prostora. Jedan takav veliki projekt koji je bitno promijenio i prostor i klimu jest izgradnja hidroelektrane Jablanica na Neretvi. Stvaranjem velikoga umjetnog jezera potopljen je velik dio obradivoga zemljišta. Ali nije bila to jedina promjena. Stvaranjem velike vodene površine promijenila se i mikroklima, tako da se rapidno smanjila proizvodnja određenih poljoprivrednih kultura, naročito voća. Na sve te promjene zadnjih godina treba dodati i globalne klimatske promjene, koje su još manje pogodovale razvoju poljoprivredne proizvodnje s čestim i dugotrajnim sušama. Naročito treba istaknuti kako dugotrajne ljetne suše utječu na pojavu ljetnih požara koji se povremeno sve više šire prema naseljenim područjima. To posebno nepovoljno utječe na stočarstvo.

Sve je to još više utjecalo na povećano iseljavanje iz ovih prostora. Treba naglasiti kako je stanovništvo ovih prostora naviklo na pokretljivost u posljednjih 300 godina. Intenzivne migracije dolinom Neretve nisu prestajale tijekom povijesti.

Međutim, intenzivno pražnjenje ruralnih prostora na račun urbanih i novoindustrijaliziranih prostora pojačalo se posljednjih dvaju desetljeća. U relativno kratkom razdoblju, od Drugoga svjetskog rata do početka devedesetih godina 20. stoljeća pojavila se znatna depopulacija u ruralnim naseljima. Prebacivanjem vodeće ekonomske uloge na industriju mladi se sve više opredjeljuju za život u urbanim središtima. Međutim, dok se sedamdesetih godina prošloga stoljeća još uspijevalo očuvati određeno radno sposobno stanovništvo, u 21. stoljeću sela u ovim prostorima postupno izumiru.

## Uzroci depopulacije ruralnih prostora

Depopulacijska naselja proširila su se na cijeli ovaj prostor, što je donijelo jedan poseban način života koji se ogleda u nestajanju manjih sela, dok su veća sela polako gubila mnoge oblike života koji su ih obilježili u prethodnom razdoblju

– gašenje škola, ambulanti, pošta, mjesnih zajednica, trgovina itd. Ruralni je prostor ušao u sferu ukupne depresije kada je u pitanju životna perspektiva.

Prema posljednjem popisu depopulacijski je val zadnjih godina izuzetno intenzivan, tako da čak 90 % naselja ima vidno smanjenje stanovništva, a pojavljuje se još jedan novi oblik migracija, a to je odlazak cijelih obitelji u inozemstvo. Dakle, došlo je do smanjenja stanovnika u pojedinim naseljima uz izrazito nepovoljnu demografsku situaciju s dominacijom izuzetno starih kategorija stanovništva. Takva struktura stanovništva, naročito u općinama Konjic i Jablanica, onemogućava ozbiljna dugoročna investiranja u ruralni prostor. Teška ekonomska situacija u Bosni i Hercegovini pojačava ovaj ključni uzrok iseljavanja iz ovih ruralnih prostora. Zato se najveći broj mladih ljudi nakon školovanja više ne vraća u ove prostore.

Na temelju analize koju smo radili s idejom razvoja ruralnoga turizma, naišli smo na ključni problem u ruralnim prostorima, a to je nedostatak mladih ljudi koji bi ruralni turizam razvijali kao dodatnu djelatnost uz poljoprivredu (agroturizam). Nemoguće je napraviti akcijski plan za dodatnu djelatnost (seoski turizam) jer nema kadrova koji bi se ovim bavili.

Poljoprivreda je u ovim prostorima prilično nesigurna djelatnost zbog teškoća koje stvara plasman proizvoda jer je potražnja okolnih urbanih prostora relativno mala, i to najviše zbog male platežne moći stanovništva. Industrijski kapaciteti u Konjicu i Jablanici imaju prilično male prihode i tu se onda ne može računati na povećanu potrošnju. Nešto udaljeniji veći urbani centri, kao što su Mostar i Sarajevo, imaju konkurenciju u bližim poljoprivrednim područjima. Prijevoz od poljoprivrednih prostora uvelike povećava cijenu poljoprivrednih proizvoda.

Turizam je bio jedna od mogućnosti, ali nedostatak kadrova, koji je danas svuda prisutan, zaustavlja ovaj trend razvoja. Ruralni turizam u ovim prostorima postaje nešto razvijeniji s razvojem raftinga na Neretvi, ali samo u ljetnome razdoblju kada je rafting moguć, tako da i to ne daje dovoljnu perspektivu.

Sve je to utjecalo da se broj stanovnika naglo smanji, što pokazuje tablica 1.

Tablica 1. Odnos broja stanovnika po naseljima

| **Odnos broja stanovnika po naseljima 1991. – 2013.** | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| **0** | 1-10% | 11-30% | 30-50% | 50-75% | 76-100% | Preko 100% |
| **14** | 15 | 31 | 48 | 22 | 13 | 2 |
| **9,6%** | 10,3% | 21,4 | 33,1 | 15,2% | 9,0% | 1,4% |
| **74,4% naselja** | | | | 25,6% | | |

*Izvor*: Federalni zavod za statistiku[1]

Sve urađene analize pokazuju:

- od 2000. godine počinje intenzivno iseljavanje iz prostora općine Konjic, i to prije svega prema urbanim prostorima, ali i izvan Bosne i Hercegovine;
- osim etničkih migracija, počele su intenzivne migracije vezane za ekonomske uvjete koji su u ruralnim prostorima vrlo loši;
- ruralni su prostori ostavljeni bez jasnih pokazatelja razvoja za mlade jer nemaju dovoljno osmišljenih programa koji bi zadržali radno sposobno stanovništvo da se bavi i poljoprivredom, ali i s drugim ekonomskim djelatnostima;
- usporedbom općina Prozor i Jablanica utvrđeno je da najteža situacija na prostorima općine Konjic;
- najveći broj naselja koja su doživjela pad nalazi se u gornjem toku Neretve gdje je nekada živjelo etnički izmiješano stanovništvo; poslije rata mladi se nisu vratili, ostalo je uglavnom staro stanovništvo koje, nažalost, u pojedinim razdobljima nije imalo odgovarajuću pomoć lokalnih organa; najveći je problem nestručan pristup rješenju ruralnih prostora;
- uz to prisutni su bili i različiti oblici korupcije te započeti projekti koji nikada nisu završeni.

Kriza koja utječe na ova naselja posljednjih deset godina doživjela je takvu ekspanziju da su već organizirani različiti oblici uvoza radne snage iz azijskih

[1] Federalni zavod za statistiku, http://www.px-web.fzs.gov.ba/pxweb/bs-Latn-BA/POPIS%202013%20Kona%c4%8dni%20rezultati-CENSUS%202013%20Final%20Results/POPIS%202013%20Kona%c4%8dni%20rezultati-CENSUS%202013%20Final%20Results__KNJIGA%203%20Domacinstva%20i%20porodice/K3T1.px/?rxid=574304c8-3a80-4d8f-85de-0cb51cba266a.

prostora, ali i smanjenje određenih djelatnosti i napuštanje naročito onih oblika poljoprivrede koji su nekada omogućavali vrlo pristojan život (stočarstvo).

## Moguća rješenja za ruralna područja sjeverne Hercegovine

Jako je teško riješiti pitanje depopulacije u ovakvom ruralnom prostoru jer on nije posljedica samo jednoga čimbenika, već se radi u cijelom nizu čimbenika. Zato smo se opredijelili za traženje projekata koji se temelje na transdisciplinarnom pristupu.

Što su projekti s transdisciplinarnim pristupom?

Transdisciplinarnost se bitno razlikuje od interdisciplinarnosti i multidisciplinarnosti. Transdisciplinarnost se u jednome ovakvom prostoru počinje razmatrati s osnovnim pitanjem kako je nastala neravnoteža između logike i mentaliteta aktera i unutrašnjih potreba određenoga tipa društva.

Transdisciplinarnost se odnosi na ono što je istodobno između određenih disciplina, pa čak i preko disciplina i izvan svih disciplina. Cilj je transdisciplinarnosti novo razumijevanje svijeta, čiji je jedan od imperativa jedinstvo znanja. Transdisciplinarni problemski pristupi povezani su djelovanjem nekoliko razina odjednom, što odgovara novomu tipu znanja koje se temelji na visokoj razini složenosti.

Transdisciplinarni pristup prirodi i znanju sasvim je drugačiji od onih rješenja koja su definirana u disciplinarnim sustavnim pristupima. Danas imamo tri različite razine transdisciplinarne stvarnosti koju moramo proučavati na ovaj način u prirodnim i ruralnim sustavima:

- makrofizičke razine
- mikrofizičke razine
- kibernetički prostor – vrijeme.

Sve nas to navodi na preispitivanje uloge pojedinca unutar određene zajednice. Transdisciplinarnost nam omogućava da razmotrimo djelovanje na višedimenzionalnu stvarnost određenoga prostora i da tražimo rješenja na bazi složenosti. Transdisciplinarno istraživanje ruralnoga prostora istraživanje je relevantnoga koncepta i problema koji integrira perspektive i probleme više disciplina, a temelji se na povezivanju novih znanja i dubljega razumijevanja sa stvarnim životnim iskustvima.

Složenost perspektive nudi alate za rad s više točaka gledišta:

- voditelj područja nastojat će razumjeti najučinkovitije načine postizanja ciljeva očuvanja i razvoja;
- lokalne zajednice mogu imati koristi od obrazovanja za prilagodbu pred neizvjesnostima i promjenama ili za promatranje novih prilika;
- zainteresirane strane mogu otkriti i razumjeti procese koji održavaju opće zdravlje takva područja kako bi sinkronizirano djelovali.

S obzirom na premise dobre strategije upravljanja, koja uključuje doprinos lokalne zajednice, razvija se visokokvalitetna komunikacija s dionicima te postoji neizbježna potreba za induciranjem pomaka od dobivanja dijela informacija za stjecanje kompleksnoga znanja o sustavu koji ima otvorene granice i postoji unutar viših složenih sustava: geopark se ne smije tretirati isključivo unutar njegovih administrativnih granica, već i kao organ unutar složenoga društva i okruženja.[2]

Zato ruralnom prostoru sjeverne Hercegovine treba prilaziti identificiranjem složenoga višestrukog problema, koji nije samo lokalni, već ima mnoge elemente globalizacije. Da bi se iz istraživanja prešli u globalni transdisciplinarni program, moramo identificirati kolaborativne partnere i definirati suradnju koja može biti i individualna i interaktivna. Kolaborativnih partnera može biti više i mogu polaziti s različitih pozicija (poduzeća, lokalna zajednica, nevladine organizacije, međunarodni subjekti).

Revitalizacija planinskoga ruralnog prostora traži rješenja koja će biti u simbiozi s prirodnim ambijentom, ali da pri tom imaju sve one elemente održivosti i mogućnosti da se stanovnici osjećaju kao stvarni nositelji akcijskoga djelovanja.

Stoga je potrebno imati suradnike koji razumiju jezik više disciplina, jednoga ili više polja, ali mogu djelovati unutar metoda više disciplina. S druge strane, transdisciplinarnost omogućuje istraživačima i njihovim partnerima korištenje ključnih vještina i složenost mišljenja koje aktivni projekti traže u održivim rješenjima za ruralna planinska područja.

[2] Kudor, Stefan George, „Managing Geoparks as complex systems“, str. 1.

## Koji su zanimljivi transdiciplinarni projekti

Geoparkovi nude velike mogućnosti sjevernoj Hercegovini po primjeru kako su napravljeni Geopark Biokovo – Imotski i Geopark Viški arhipelag.

Što su zapravo geoparkovi kao složene cjeline?

> Geo parkovi su u osnovi objedinjena područja geološke baštine od međunarodnog i lokalnog značaja (Nikolova & Sinnyovsky, 2019; Orus & Urqui, 2020). Prema literaturi, Geo parkovi moraju imati četiri ključne značajke: geološku baštinu međunarodne vrijednosti, upravljačku strukturu, vidljivost i program umrežavanja (UNESCO, 2021a). Mnogi Geo parkovi također su osmišljeni da ispune globalne ciljeve održivosti kao što su iskorjenjivanje siromaštva, uključivost i pravednost, poticanje ravnopravnosti spolova, osiguranje održivog gospodarskog rasta, poboljšana održivost gradova i naselja, održivi obrasci potrošnje i proizvodnje te da se vidi da poduzimaju radnje za borba protiv klimatskih promjena i jačanje globalnih partnerstava (Briggs, Dowling i Newsome, 2021; UNESCO, 2021b).[3]

Predložili smo dva projekta transdisciplinarnog karaktera:

- GEOfood projekt s razvojem geoparkova na ovim prostorima;
- kreativni turizam.

GEOfood projekt razvija najviše mogućnosti za razvoj ruralnih prostora kao složenih cjelina. On zapravo predstavlja međunarodnu inicijativu koju vodi Magma UNESCO Global Geo park, Norveška, a uključuje tri glavna polja djelovanja:

- turizam i valorizaciju geobaštine
- obrazovanje i
- istraživanje.

Inicijativa je prije svega namijenjena prehrambenim poduzećima i lokalnim zajednicama koje pripadaju UNESCO globalnim geoparkovima s općom misijom promicanja povezane georaznolikosti. UNESCO globalni geoparkovi (UGGps) i lokalne zajednice potiču lokalnu zajednicu na proizvodnju

[3] Briggs, Alan – Newsome, David – Dowling, Ross, „A proposed governance model for the adoption of geoparks in Australia“, https://doi.org/10.1016/j.ijgeop.2021.12.001.

kvalitetne hrane, ali i povezuje obrazovne aktivnosti, istraživanje i promociju (www. geohrana.ne/).

Inicijativa obuhvaća mnoge radnje povezane s nekoliko ciljeva održivoga razvoja (SDGs) Agende Ujedinjenih naroda 2030., što je i zapisano u GEOfoodovu Manifestu vrijednosti.[4]

Zašto je ovaj transdisciplinarni projekt tako važan? Zato što povezuje mnoge obrazovne, istraživačke i promotivne aktivnosti koji se temelje na poticanju odgovornoga korištenja prirodnih resursa, s ciljem smanjenja utjecaja hrane na globalnu emisiju $CO_2$, smanjenja otpada i nulte plastike.[5]

Druga značajka transdisciplinarnosti temelji se na jačanju lokalnih poljoprivrednika, što formiranjem geoparka omogućuje poticanje pristupa odozdo prema gore (*bottom up*) u smislu angažmana zajednice i zajedničke misije utjecanja na lokalne, regionalne i nacionalne politike prema inovativnim prehrambenim sustavima i teritorijalnome planiranju koji mogu ojačati veze između urbanoga i ruralnoga područja i podržati lokalnu ekonomiju.

U isto vrijeme GEOfood radi na poboljšanju obrazovanja o hrani i potiče mlade ljude na odgovorno korištenje resursa i podupire nastavnike u razvoju prilagođenih tečajeva. Trenutačno se GEOfood inicijativa primjenjuje u 27 UGG-ova u 19 zemalja radeći s više od 100 lokalnih, malih i srednjih poduzeća između restorana, poljoprivrednika i škola.

Glavni cilj projekta IGCP 726 pod nazivom „Geološka baština za održivi razvoj" jest proučavanje veze između geološke baštine, georaznolikosti, usluga ekosustava, proizvodnje hrane i održivoga razvoja, omogućavajući uspostavu metodologija, postupaka, smjernica i resursa za proširenu implementaciju GEOfooda.[6]

Sve ovo na ovome projektu utemeljeno je na dubinskoj analizi odnosa neophodnih za razumijevanje lokalnoga identiteta određenoga područja u svim njihovim kulturnim, društvenim i gospodarskim aspektima (korištenje prirodno-geoloških resursa).

[4] https://geofood.no/about/our-manifesto/#:~:text=GEOfood%20aims%20to%20promote%20sustainable,and%20cultural%20heritage%20in%20Geoparks.

[5] GEOfood Magma, https://geofood.no/about/.

[6] GEOfood Magma https://magmageopark.no/en/discover-experience/local-food/.

Mi slobodno možemo, po istome načelu, potaknuti korištenje ovih istraživanja kao temelja za razvijanje strategija za ispunjenje širokoga cilja IGCP-a: povećati razumijevanje geoloških procesa i koncepata od globalne važnosti uključujući naglasak na društveno relevantna pitanja.[7]

## Zaključak

Transdiciplinarni programi geoparkova, kao što je program GEOfood, imaju realnu perspektivu za novi impuls u rješavanju ruralnih problema u visokoplaninskim prostorima. Ovakvi programi daju jednu novu znanstvenu i akcijsku dimenziju.

Revitalizacija ruralnoga prostora mora se izvoditi postupno jer samo tako imamo mogućnost vratiti ugled ovih prostora u ukupnome održivom društvenom razvoju.

Geo turizam, kao nova tržišna niša u turizmu, stavlja fokus na promicanje i očuvanje različitih geoloških i geomorfoloških značajki krajolika. Pojavnost elemenata geobaštine na određenome području može znatno pridonijeti ukupnoj turističkoj atraktivnosti i njegovu razvojnom potencijalu iako geoturizam promiče značajke geobaštine kao i povezivanje georaznolikosti, bioraznolikosti, arheoloških i kulturnih vrijednosti, gastronomije i arhitekture.

To se odnosi i na prostor sjeverne Hercegovine gdje bi geoparkovi mogli pokrenuti neke potpuno nove akcijske sadržaje, kao što su geoturizam, novi kreativni kulturni turizam koji bi se vezao ne samo za oblike tradicije već uključio i suvremene oblike umjetnosti koji su vezani za prirodu.

## Literatura

BEYWL, WOLFGANG – GULLICKSON, AMY, „What transdisciplinary researchers should know about evaluation: Origins and current state“, 2022., https://i2insights.org/author-tag/wolfgang-beywl/

BRIGGS, ALAN – NEWSOME, DAVID – DOWLING, ROSS, „A proposed governance model for the adoption of geoparks in Australia“, 2021., https://doi.org/10.1016/j.ijgeop.2021.12.001

[7] GEOfood Magma, https://geofood.no/about/.

GEOfood, https://geofood.no/about/faq/

Geopark Biokovo Imotski, https://gp-biokovoimotski.com/

Geopark Viski arhipelag, https://www.geopark-vis.com/

Federalni zavod za statistiku, https://fzs.ba/

LOVERIDGE, DENIS – SARITAS, OZCAN, „Ignorance and uncertainty: influences on future-oriented technology analysis“ September Technology Analysis and Strategic Management 24 (2012.) 8, str. 753-767, 10.1080/09537325.2012.715477

NICOLESCU, BASARAB, „Towards transdisciplinary education“, The Journal for Transdisciplinary Research in Southern Africa 1(2005.) 1, 10.4102/td.v1i1.300

Pérez-Calderón, Esteban – Prieto-Ballester, Jorge Manuel – Miguel-Barrado, Vanessa „Perceived Rural Development in UNESCO Global Geoparks in Spain“, *Land, 11* (2022.) 7, 1086; https://doi.org/10.3390/land11071086

# CAUSES AND CONSEQUENCES OF EMIGRATIONS FROM THE RURAL AREAS OF NORTH HERZEGOVINA


## Abstract

The problem of revitalization of rural areas is one of the most complex problems in the modern world. Especially when it comes to high mountain areas, which have a great difficulty in providing young people with a decent and attractive life. Contemporary approaches to the revitalization of these areas are increasingly based on transdisciplinary projects and research. The authors propose establishing of a transdisciplinary geopark project for the area of North Herzegovina with specific supporting projects for these systems - such as the *GEOfood* project. At the same time this could revitalize agricultural resources, but also open up new areas of work such as geotourism, production of various souvenirs and provision of educational programs.



**Keywords:** rural area, geopark, transdisciplinarity, GEOfood.